ПРОЯВА НА ЗЛАТА СИЛА СПОРЕД ПИСМАТА НА НИКОЛАЙ I МИСТИК ДО ЦАР СИМЕОН I

Веселин Панайотов

Историята на християнската църква е една постоянна борба за утвърждаване и запазване на канона. В по-късните векове особено актуален е въпросът за отстояване на чистотата на вярата в конкуренция с различните ереси и религии. В тази многовековна война църквата изработва защитни механизми, най-жестокият от които несъмнено е католическата инквизиция. Друг, не така ужасяващ, но много по-често употребяван похват е редуцирането на информацията, **езотеричността на знанието за другия** (езичника, еретика, друговерецa). Православието, бидейки кръстопът на религиозни нашествия главно от изток, не прави изключение. В защита на вярата са използвани всички средства. Особено внимание православната църква отделя на борбата с дуалистичните учения, които се стремят да се вградят в системата на християнството. За България и Византия най-актуални религиозни учения са манихейството, павликянството и богомилството. Езотеричната завеса се отнася особено до неофитите, които (още неукрепнали във вярата) биха могли да се заинтересуват и да се преориентират в духовния си избор. Такъв внимателен подход към сведенията за другия се забелязва например у Йоан Екзарх, който не превежда частта за ересите от Богословието на Йоан Дамаскин и (според мнението на Хр. Трендафилов) много внимателно редактира и тушира чуждата (диалогичната с християнството) гледна точка в Шестоднева си. Другата възможност на средновековния новохристиянин да получи сведения за възгледите проповядвани от ересите и нехристиянските учения въобще са Кормчиите и Номоканоните, които обаче са толкова малобройни, че са на практика недостъпни за обикновения човек. Естествено нито една ерес не разчита на ортодоксалната църква като посредник, а преди всичко на собствената си проповед. Когато тази проповед стане факт възниква особена **диалогичност на непримиримите иначе мирогледи**, при която и двете страни заемат от противника факти, доводи, схеми, макар да се опитват да ги интерпретират по своему. Това може да се наблюдава и в XX век (например общите структури и идеи, които на практика обединяват непримиримите врагове - фашизма и комунизма).

Такава е ситуацията и по времето на цар Петър I Български. Презвитер Козма например, във втората част на своята беседа, стои твърде близо до богомилската критика срещу аристокрацията и духовенството; самият цар Петър пише почти яростни слова за

покаяние и срещу „този живот“[1]; аскетическата практика на съвършените богомили и на първия български отшелник Йоан Рилски е почти еднаква. Доколко провокацията на **диалогизма** в социума, който създава тези явления, е богомилството и доколко тази провокация идва от нещо друго може да се спори. Така или иначе фактите са налице. Не по-малко интересен е въпросът за предходното влияние, преди появата на провокацията (преди еретическата проповед, преди принудителния диалог) - как се появява самата тя. Дали богомилството е резултат само на външно влияние, на заети идеи или неговите корени са и в собствената история, в съществуващите държавни, мирогледни и културни конструкции.

Несъмнено създаването на богомилското учение не би могло да стане без посредничеството на старобългарската книжнина[2]. Най-очевидният пример са богословските спорове около *иконопочитанието*, намерили отражение и в пространното житие на Константин-Кирил Философ. Вече задаван (и може би все още обсъждан) този въпрос е актуализиран от идеолозите на богомилството и става неотделима част от системата на техните религиозни възгледи. Същото се отнася и до други концепции на българските еретици. Така например известното *негативно отношение на богомилите към чудесата* може да е било следствие от едно абсолютизиране на вече познати в ортодоксалната книжнина текстове. Показателен в това отношение е разказът за Симон влъхва, който се намира в най-ранния български превод на хрониката на Георги Амартол: **Ибо антихристъ приходѧ по попꙋщенїю бжию сътвори слоужѫщимъ емꙋ бѣсомь• прѣмногa ꙁнаменїа и чюдеса лъжна• къ погыбѣли оубо невѣрныимь къ искꙋсꙋ же вѣрны ... Симон же пакы влъхьвъ, иже при апⷭлѣхъ• колика сьдѣла ꙁнаменїа мъчтанна• тѣлищемъ бо стварѣше хѡдити и на wгни валѣѧ сѧ не изгарѣше• по въздꙋхꙋ лѣтааше...**

[1] Това са основни насоки в богомилската проповед, свързана от една страна с очакванията за края на света и от друга с критиката на властващите, богатите и висшето духовенство, а под „този живот“ богомилите разбират земния, подчинен на дявола период от човешкия живот. В словото на цар Петър понятието стои в диалогична близост с тази концепция и тази диалогичност е по-скоро обединяваща, отколкото разединяваща.

[2] Когато говори за възприемането на чужди културни модели А. Н. Веселовски казва, че те могат да проникнат в националната култура, само ако тя изпитва нужда от тях и е подготвена да ги възприеме. Казано с фактите от българското средновековие в България вече е имало изкушени от дуализма личности (провокирани от собствената си културна среда), които да възприемат идеите и на източните учения.

Римски патерик с добавки от XV в., принадлежащ към ръкописите на П. Й. Шафарик (извадка с название ѿ лѣтописца - л. 219)[3].

Този вид на текста, респективно същата концепция, е съществувала вече по времето на цар Симеон, т.е. непосредствено преди възникване на богомилството. Следователно е напълно възможно тази постановка на богомилите да е почерпана от културата на Златния век. Примерите могат да продължат, но те няма да променят принципното положение: самите библейски текстове[4], ортодоксалната книжнина, апокрифите, кореспонденцията, съдържат в себе си фрагменти, които биха могли да се тълкуват в дуалистичен дух.

Основен обект на настоящата работата са писмата на константинополския патриарх Николай I Мистик, до цар Симеон I, в които той обикновено убеждава българския владетел да прекрати враждебните действия или да се откаже от желанието за императорската корона и завладяването на Константинопол. Те са издадени с обстоен коментар от В. Златарски още през миналия век[5].

Простите въпроси, които може да си зададе всеки читател на преписката между цар Симеон и константинополския патриарх Николай във връзка с темата са:

1. **Доколко един средновековен човек** (например от свитата или канцеларията на българския княз) **би могъл да бъде провокиран от *представите за злото*, които създава патриархът?**
2. **Възможно ли е тези представи да подкрепят по принцип *дуалистичното мислене* на човека или да се съвместят с *дуалистичната пропаганда* примерно на манихеите?**

Така заявената тема е в известен смисъл провокативна, но погледната като възможност *поставя логичния въпрос за каноническите източници на българската ерес на богомилите*.

Личността на българския владетел в писмата на патриарх Николай I двулика (изпреварвайки доказателствената страна на въпроса би могло да се каже дуалистично разединена). Два различни образа създават и българските паметници от една страна и писмата на византийският патриарх - от друга.

Похвалата за цар Симеон и предисловието към сборника „Златоструй“ представят националната (идеализирана) страна от личността на великия български владетел, а неговите писма до Лъв Магистър и патриарх Николай Мистик - неговата действителна

---

[3] ***М. Сперанский***. Рукописи Павла Йосифа Шафарика (ныне Музея королевства чешскаго) въ Прагѣ. Б.м., б.г. с. 10.

[4] Ш. Отран смята, че дуализмът е повлиял силно върху една част от библейския текст - Ш. Отран. Митра и Заратустра. В търсене на християнската предистория. София. 1998.

[5] ***В. Златарски***. Писмата на цариградския патриархъ Николая Мистика до българския царь Симеона. СбНУ, X, 1894, XI, XII ....

същност на амбициозен и образован политически мъж. Общото между двете е високата култура на монарха. В похвалата се казва:

ПОХВАЛА ЗА ЦАР СИМЕОН I

л. 6 об

Великы въ цр҃ихъ Сумеѡнъ•
желанїемъ ѕѣло въжел[авъ]
держалївыи влⷭка• ѡбавїтї [съ]
кровеныıа разоумы• въ глꙋбї–
нѣ многостр҃тныⷯ сїхъ кнїгъ
прѣмꙋдраго Васїльа разꙋмѣⷯ• ѳ
повелѣ мнѣ нѣ к чинѣ вѣдїю•
прємѣнꙋ сътворїти рѣчи инако
на бдаıє тожьство разоумъ є–
го• ıаже акы бчела любодѣльна
съ всѧкого цвѣта пїсанїю, съ–
бравъ акы въ єдїнъ сотъ• въ
вельмысленоє срⷭце своє, пролї–
ваєт акы стрєдь сладъкоу• изъ
оустъ своиⷯ предъ болѧры• на въ–
разоумленїє тѣхъ мыслємъ
ıавлѧıа сѧ имъ новыи Птоломѣ–
и• не вѣрою но желанїєм паче• и
събора дѣлѧ многочастныⷯ
бж҃твеныхъ кнїгъ всѣхъ•
ими же и своıа полаты исполъ–
ни• вѣчноую сї памѧт сътвори• є–
же памѧтї вїнꙋ въсприатї• бꙋ–
дї х҃олюбївеи его дш҃и• в ѿмъ–
ıенїє вѣ"цєм, блж҃ныхъ и с҃тыⷯ моуⷦ•
въ непребрєᴬᵒмыу вѣкы вѣко м,
амїнъ•:–

Препис от 1445 г. (Кирило-Белозерски N1/1082)

По сходен начин описва тази страна от личността на Симеон и патриарх Николай Мистик:

*... **славната за тебе мълва** донасяше до нашия слух...*

*... онази достигнала до нас добра и истинна мълва ни накара да се радваме за тебе, да се възхищаваме, гордеем, да прославяме и възнасяме благодарност към Вседържателя Бога и Господа за туй, че Той е дал на българския народ **такава глава и такъв управител**...*[6]

*... обичам те <...>като **най-верния християнин, най-справедливия и най-мъдрия слуга на Бога**...*[7] (X, 401)

Към това дипломатическо хвалебствие той прибавя и обстоятелството, че Симеон е поставен от бога:

*... **цар, когото Той** сам по своя висша справедливост **е назначил за владика и повелител на своето наследие**...*

*... ти си **от Бога поставен управител**...* (X, 396)

*... **по Божия милост е поставен като управител**...* (X, 398)

Тези определения са идентични с формулите, засвидетелствани от първобългарските каменни надписи, макар тук да са в контекста на християнското наставление, което византийския патриарх отправя към цар Симеон.

Разликата между двете представи за Симеон е в това, че византийският патриарх представя Симеон като постоянно изкушаван и на практика побеждаван от злата сила, тласкаща го към война и кръвопролития.

Темата за **земното зло** често присъства в писмата на Николай Мистик. Този факт е обусловен както от политическите обстоятелства, така и от спецификата на диалога с цар Симеон. По какъв начин многоученият патриарх си представя злото или как го представя на образования Симеон?

На първо място дяволът се явява като **враг на хората**. При това той е **изначален враг** (εξ αρχης), който очевидно съпътства хората от времето на тяхното създаване.

О козни на оногози, който отначало (εξ αρχης) *е бил враг на хората, вечен завистник на доброто, и който прилага всичкото си старание, за да насочи хората към злото!* (X, 397).

Понеже той, от памти века (εξ αρχης) *нечестивецът, виновникът на злото, като беснува срещу човешкия род...* (XI, 3)

В този смисъл злата сила се мисли като персонифицирана в образа на **един** обобщаващ персонаж, асоциативно мислен като древния супостат на бога. *От този пак мъчител-демон излизат сегашните ми страдания, оплаквания и сълзи; от неговите коварни помисли се прекъсна и*

---

[6] ***В. Златарски***. Писмата на цариградския патриархъ Николая Мистика до българския царь Симеона. СбНУ, X, 1894, с. 396-397.

[7] ***В. Златарски***. Писмата на цариградския патриархъ Николая Мистика до българския царь Симеона. СбНУ, X, 1894, с. 401. По- нататък цифрите в скоби показват поредния том на СбНУ(римски), страница (арабски).

любовната свръзка между синовете на Христа и Бога - между ромейското правителство и българското.(XI, 3).
Тази сила е *неуморима* в усилията си да отклони хората от доброто и да ги насочи към зли дела.

Злото се мисли като резултат от действието на демонични сили, които могат да бъдат и персонални: *Кой зъл демон, от завист към славата ти, насочил те е към това, щото ти да получиш името - тиранин?* (X, 398). В случая риторическата конструкция предполага и неконкретност или обобщителност на понятието демон - под него може да се разбира всеки демон („профилироан“ в изкушенията - ср. апокрифа „Завети на дванадесетте патриарси“[8]), самия Сатана или „личния“ демон на царя, който индивидуално изкушава владетеля. Понятието тиранин в случая няма пейоративен смисъл, а се отнася до йерархията на владетелските титли. *Тиранин* е противопоставено на *княз* (αρχοντα), в този случай демонското в желанието на цар Симеон е, че той желае по-висшата титла - тиран (τυραννος - самовластник, неограничен владетел, кесар).
О злоба на отколешния човеконенавидец,който се въоръжава със зла омраза към създанието на Божиите ръце и който винаги води човека към зло и погибел! Понеже той, от памти века (εξ αρχης) *нечестивецът, виновникът на злото, като беснува срещу човешкия род, не престава и до днес, а, може би, и до тогава, докато на земята управлява човекът, [не ще престане] да [ни] подканва и подбужда един срещу други така, щото, когато той сам не може явно да зломисли против нас, ние сами да правим козни един на друг и да изтребваме един другиго.*(XI, 3)

Най-разрушителната изява на злата сила е **войната**. Сатаната се посочва от патриарх Николай като първопричина на взаимното избиване. При това (може би от дипломатични съображения) той намира дяволското внушение и в двата народа, които макар и познали христовата вяра са заблудени от лукавството на демона, който *предизвика, както от страна на вашия народ, тъй и от страна на нашия, това достойно за жалост и за много сълзи произшествие (εργον) и произведе такова голямо избиване и такава гибел на Христовото наследие...* (XI, 4). Оттук и тясната връзка на дявола със **смъртта**, която в този случай се мисли не като мистична, а преди всичко като пряка, материална[9]. Може да се предположи, че според конкретния случай

---

[8] ***В. Панайотов.*** Демонологията в апокрифа „Завети на дванадесетте патриарси“. Международен симпозиум „Библиотеката на цар Симеон I“, 1, Шумен, 1995.

[9] *... оттогава <u>вечният завистник</u> на всичко добро, като не беше в състояние да претърпи толкова велико благодеяние, оказано на вас, постоянно и усилено се стараеше, доколкото той можеше, да оскърби Христа и Бога наш, общия Благодетел, да лиши българския народ от дадената му от Бога чест, и, както се види, намери, най-после, изход за своите козни и, като намери, според думите на блажения апостол,* ***сосъ́ды гнѣва****, предизвика, както от страна на вашия народ, тъй и от страна на нашия, това достойно за жалост и за много сълзи*

убийството по време на война не се смята за смъртен грях[10], тъй като патриархът не фиксира вниманието си, както и това на своя адресат към това. Той изказва само съжаление, но не и строго осъждане на взаимната смърт и за нейните преки извършители. Те са не *ръце, които се занимават с разбойничество, нечисти, готови да служат на безчестието,* а *ръце очистени със светото кръщение, издигнати към небесния Отец и укрепени с кръстното знамение срещу зломислието на лукавия* (XI, 4). Очевидното противоречие, че „укрепените с кръстното знамение ръце" всъщност са оръдие на зломислието на лукавия не притеснява Николай Мистик. Дали тук става въпрос за културната практика, предхождаща всяка една битка (запазена до най-нова време), която оневинява, а понякога и подбужда войниците към убийства в името на победата, в която самият патриарх несъмнено е участвал или за концепция оневиняваща действия, направени от християни, които са в невъзможност да се противят на демона, е трудно да се каже. Важното в случая е, че сатанинската власт над хората преодолява прегради, които християнството мисли като оръжие срещу дявола - кръщението и кръстния знак[11]. Към главния виновник обаче за смъртта са причислени тези, които с желание (а не по необходимост) се отдават на убийствата: *... толкова много смърти, които не ги е произвел никой друг, освен дяволът, родоначалникът на греха,* ***и тези, които с любов го правят!*** Вижда се, че помощниците на злата сила, които са приели в сърцето си нечестивите съвети, са също така пряко отговорни за гибелта на хората. Възможно е тук да има намек за поведението на Симеон, който желае войната с Византия и е основният двигател на събитията, т. е. неговото желание да се сдобие с желаното е равносилно на „любовта" към човешката смърт, защото войната е пътят, по който той може да постигне своите амбиции. Подобно обвинение, изказано недвусмислено обаче, патриархът не би си позволил, затова по-горе цитираните думи изглеждат казани по принцип.

От приведените досега примери се вижда, че константинополският патриарх Николай I Мистик представя Симеон като образован владетел с много личностни качества, принципно добродетелен, но който понякога попада под властта на злата сила,

---

произшествие (εργον) и ***произведе такова голямо избиване и такава гибел на Христовото наследие****...* (XI, 4)

*... **толкова много смърти**, които не ги е произвел никой друг, освен дяволът, родоначалникът на греха, и тези, които с любов го правят!*

*... нека се спре на това стремението на лукавия демон към **общото изтребване на християните!*** (XI, 4)

[10]Културните действия преди битката са насочени повече за победата над врага, отколкото за опрощение на бъдещите убийства в битката.

[11] ***В. Златарски***. Писмата на цариградския патриарх Николая Мистика до българския цар Симеона. СбНУ, XI, 1894, с. 4.

която го застави да извършва деяния, противоречащи на неговата личност. Оттук се ражда и отговорът, който би могъл да си даде читателят на писмата до Симеон (вече споменатият в началото на работата член на Симеоновата свита или царски чиновник): Ако високообразованият, добродетелният и могъщият[12] (от бога поставеният) владетел не е способен да се противопостави на злата сила, то какво остава на останалите, низшите, необразованите, слабите? Не са ли те не от време на време (както владетеля), а постоянно под властта на дявола? Очевидно от тази мисъл до обобщението, че целият земен свят е под властта на сатанинското начало има една крачка.

Прочетени по този начин писмата на константинополския патриарх Николай I до Симеон биха могли да бъдат източник или потвърждение на дуалистични концепции и представи. Те потвърждават хипотезата, че някои от възгледите на българските дуалисти са могли да бъдат провокирани от ортодоксални източници (текстове или личности).

[12] И в средновековието царската личност продължава да се мисли като надарена с особени качества (подобно на вожда, и жреца в първобитното общество). Тези качества са обусловени от голямата сила, съсредоточена в тази личност.